

SZERB ELLENSÉGKÉP MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT A SAJTÓ TÜKRÉBEN

Somogyi László

somogyil75@gmail.com

Absztrakt

1914. június 28-án Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, Chotek Zsófiát. A korszakban megjelenő napi-és hetilapok már a merénylet előtt is bőségesen foglalkoztak a szerbekkel és Szerbiával, nem éppen pozitív értelemben. A merénylet után vette kezdetét az a hisztériával vegyített sajtókampány, amelynek feladata a szerb ellenségkép megalkotása, illetve kiteljesítése. A 20. századra a háború elengedhetetlen részévé vált a propaganda, amelynek egyik célja a háború igazolása, valamint az ellenségről való negatív kép festése. Ennek megfelelő jelentőséget kapott a sajtóban az ellenség iránti gyűlölet és megvetés felszítása. Az első világháború kitörését követően az újságok egyik legfontosabb célkitűzése a háborús felelősségnek a szerbekre való áthárítása volt. A sajtó részéről nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy meggyőzzék az olvasókat arról, hogy e nép a háború okozója, amely tetteivel hadüzenetre kényszerítette a Monarchiát. A szerbektől kialakított negatív kép elsősorban a sajtó háborús propagandát kiszolgáló igényeknek, illetve a háború kitörésekor jellemző tömeghisztéria igényeinek kielégítésére volt hivatott. Ebben a kontextusban a háborút vívó Monarchia egy, az európai kultúrkörön kívül eső, barbár néppel vívott egy – a korabeli sajtó tálatásában – igazságos háborút. A forrásokat tekintve azok az 1914-ben és 1915-ben megjelenő sajtóra épülnek, hiszen ekkor foglalkoztak a legintenzívebben szerbekkel, a róluk alkotott ellenségkép ekkor bontakozott ki igazán. Célom alapvetően nem az ellenségkép kialakításának menetével foglalkozni, hanem az 1914. és 1915. évre koncentrálni az eseményekből és a háborús hangulatból fakadó pszichózis, illetve az e hangulat változásainak érzékeltetése egy-egy cikk vizsgálatával.

Kulcsszavak

Ferenc Ferdinánd, hisztéria, sajtókampány, háborús felelősség, dehumanizálás, meggyőzés.

Bevezetés

Jelen tanulmány forrásaként a fellelhető szakirodalom mellett a sajtóban megjelent írások szolgálnak. A sajtón belül is a könnyebb elérhetőség miatt elsősorban az országosan megjelenő lapok közül a *Vasárnapi Újság* című közéleti lap, a *Pesti Napló* (politikai napilap), a *Buda-pesti Napló* és *Az Újság*, valamint a populárisabb (bulvár) sajtótermékek közül a *Friss Újság* vonatkozó számait vizsgáltam, illetve néhány, a vidéki (Pest megyei) lapok által közölt cikkekre támaszkodtam, amelyek többé-kevésbé hűen tükrözik az országosan elterjedt szerb ellenség-képet.

Dolgozatomban nagyon röviden vázolom az Osztrák-Magyar Monarchia vezető köreinek Szerbiához való viszonyát, érintőlegesen a magyarországi szerbek helyzetét. A munka második részének célja a szerb-ellenségkép bemutatása a korabeli sajtón keresztül.

Előzmények

A magyar politikai körök már a 20. század elején eljátszottak a „birodalmi balkanizmus” gondolatával. Ezek közül kettőt érdemes megemlíteni, elsőként Hoitsy Pál koncepcióját, aki azt 1902-ben megjelent könyvében fejtette ki: „[...] bizonyos, hogy a magyar nemzet akarát valamilyen formába rá fogjuk erőszakolni a szerb népre és a szerb kormányra. [...] [Utóbbi] annál könnyebben megtörténhetik, ...mert a szerb nép legújabb története a felől tesz tanúságot, hogy nincsenek meg benne azok a kvalitások, a melyek önálló nemzeti lét fenntartásához szükségesek.” (idézi: Dupcsik 2005: 90)

A másik, e gondolat büvkörében élt szerző, Cséry Lajos, 1915-ben egyenesen Szerbia gyarmatosítását javasolta. Tervét azzal magyarázta, hogy a magyarok mindig megvédték a szerbeket, akiket hálátlanoknak mutat be, mert a szerbek „mindig ellenségeinkkel szövöztek”, és magyar földek megszerzését áhították. (Dupcsik 2005: 91–92)

Ami Szerbiát illeti, vezető körei 1903-ban szakítottak a Habsburg-orientációval és egy merénylet után a nagyobb önállóságot ígérő, orosz orientációs politikát folytató Karadorđević-dinasztiát ültették a trónra. A kormányzás ezzel a Szerb Radikális Párt kezébe került. Mind Bécsben, mind Budapesten az újságok a szerb nacionalizmust pánszlávizmusnak minősítették, pedig a pánszláv veszély ekkorra már nem volt releváns Oroszország meggyengülése miatt. (Galántai 1974: 51) Az osztrák-magyar vezetők körében a Balkán-háborúk idején külpolitikai vonatkozásban elsősorban a szerb kérdés megoldásának módjában újultak ki a már meglévő ellentétek. Egységesek voltak abban, hogy Szerbiát előbb-utóbb le kell törni, de ezt követő szerb kérdés megoldására nézve ellentétek merültek fel. Ferenc Ferdinánd trónörökös és más osztrák vezetők – pl. Conrad von Hotzendorf vezérkari főnök – Szerbia bekebelezését kívánták. A magyar vezetők körében viszont elleneztek, tovább délszláv tömegeket vonjanak a Monarchia államkeretébe. Úgy vélték, a szláv elem gyarapodásával egyre nehezebbé válik az osztrák-magyar dualizmus rendszerének fenntartása, s így a szláv területek növekedésével veszélyesen közel kerülhet egy trialista átalakítás. (Galántai 1974: 92) Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a Balkán feszült helyzete ugyan nyugtalanságot keltett a Monarchia délszláv népei körében, annak szétzúzása csak egy szűk, elsősorban értelmiségi réteg esetében volt releváns. A többség, a nagy tömeg továbbra is hű maradt az államhoz és a dinasztiához. (Diószegi-Harsányi-Krausz-Németh 1999: 57)

A magyarországi nemzetiségek a világháború kitörésekor lényegesen előbbre tartottak nemzeti fejlődésükben nemcsak a kiegyezés idejéhez, de a századfordulóhoz képest is. Viszonylag jelentős középpolgári réteg alakult ki, és ez lett a korábbi értelmiségi réteg helyett a mozgalom vezető rétege. (Galántai 1974: 135) Hivatalos vezetők a háború kitöréséig a területi autonómia kivívására összpontosítottak. A háború alatt térnek át fokozatosan tértek át a magyar államtól való elszakadás politikájára. Ennek az iránynak a rejtett tendenciája már korábban tetten érhető, de a háború előtt nyíltan csak a szerb lakosság köreiben mutatkozott a Balkán-háborúk idején. (Galántai 1974: 136)

A világháború kitörése idején Magyarországot feszült nemzetiségi viszonyok jellemezték, ráadásul a háború következtében a nem magyar anyanyelvűek tulajdonképpen potenciális belső ellenségekké váltak. A Monarchián belüli jogállás megváltoztatását, illetve a függetlenséget megcélzó nemzetiségi mozgalmak, valamint az ellenféllel kapcsolatos rokonszenv mind gyánúra és félelemre adtak okot. Ezt a szempontot természetesen a kormány is fontosnak tartotta, így a háború kapcsán az ellenséges elemek kiszűrésére irányuló figyelem fokozottabbá vált,

amivel együtt a nemzetiségek ellenőrzése is erősödött. Az ellenük irányuló intézkedések eleinte csak a déli és a keleti határ menti területekre vonatkoztak, de 1914. augusztus 1-jétől az egész országra kiterjesztették ezeket a rendelkezéseket. Egy sor korlátozó és egyéb restriktív intézkedést hoztak, amelyek érintették a sajtó, illetve a nemzetiségi pártok működését. E mellett bevezették a statáriumot, lehetővé tették a csendőrség bevetését a városokban, szűkítették az egyesülési és a gyülekezési jogot, betiltották a nemzetiségi kiadványokat, valamint széles körben alkalmazták az internálást. A különféle egyesültek és a társaságok szintén a hatóság szigorú ellenőrzése alá kerültek, de megnyirbálták az országon belüli utazás és a lakhelyváltogatás szabadságát is. (Róczei 2011)

A nemzetiségek, így a szerbek megfigyelése természetesen már a háborút megelőzően megkezdődött. A készenlét megalapozott volt, hiszen például a Balkán-háborúk idején a magyarországi szerbek egyértelműen kinyilvánították anyanemzetük iránti rokonszenvüket: gyűjtéseket rendeztek, és sokan átszöktek önkéntesnek a szláv hadseregbe. Így például Szentendre rendőrkapitánya 1912 decemberében a körükben uralkodó magyarelles hangulatról adott hírt, jelentése szerint a városi szlávok azt hangoztatták, hogy háború esetén majd megmutatják, hogy ők szerbek, és „a testvéreikhez pártolnak át.” (Róczei 2011)

A nemzetiségek az első világháború alatt

A háború kitörésekor érhető módon nem egyformán kezelték a nemzetiségeket, magatartásuktól és a kormány céljaitól függően eltérő bánásmódban részesültek. Mivel a szerbek egyértelmű szimpátiával viseltettek az ellenséges Szerbia iránt, szinte terrorisztikus eszközöket alkalmaztak velük szemben.

A szerbeken kívül más nemzetiségekkel tulajdonképpen csak kémkedési ügyek kapcsán találkozhatunk. A háborús lázban égő lakosság a források tanúsága szerint óriási lelkesedéssel vett részt a kémek felkutatásában, leleplezésében, ebből kifolyólag, a legképtelenebb indokból történtek feljelentések. (Róczei 2011)

Maguk a szerbek is hozzájárultak ahhoz, hogy gyanakvással tekintsenek rájuk. Erre példa az alábbi jelentés:

„A szerb királyság külpolitikai viszonyai erősen megnövelték a Pancsova és környékbeli lakosság nemzeti önértékét. A város szerb lakossága[...]az intelligenciájával és sajtóval az élén egyetlen cél következetes szolgálatában áll, és ez az: ápolni a nemzeti önértékét, a szerb királyságban élő fajtestvérekhez való tartozás tudatát[...]A város szerb intelligenciája, mely eddig a város hazafias polgárságával társadalmilag érintkezett, teljesen visszavonult, elzárkózott és követi példáját a köznép is.”¹

A közelmúltban megjelent szakirodalom viszonylag egyöntetűen ítéli meg a szerbek háborúhoz való viszonyát a kezdeti időben. E kérdést Romsics Ignác vizsgálta egy 2010-ben megjelent első világháborús munkában. Ebben Romsics a hazai szerbek hozzáállását ambivalensnek és tartózkodónak jellemezte. (Romsics 2010: 120) Mások szerint a munkaszolgálatra vagy fegyveres szolgálatra behívott szerb férfiak is a tömegpszichózis hatása alá kerültek és teljesítették állampolgári kötelességüket. (Hajdú – Pollmann 2014: 77) Andrássy Gyula visszaemlékezésében azt írta: „A háború első idejében a nemzetiségi ellentétek enyhülni látszottak, lassan azonban azok is élesebbé váltak [...]. Nehéz megpróbáltatás elé állította az államhoz

¹ Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918. Összeállította: Iványi Emma Magyar Országos Levéltár Forráskiadványok II. Budapest, 1960. 86–87. o.

való hűséget, hogy sok nemzetiség vérrokona ellen tartozott harcolni [...]. A nemzetiségek zöme jól verekedett, hűen teljesítette állampolgári kötelességét”²

A magyarok hozzáállása a szerbekhez a sajtó tükrében

A korabeli élclapok karikatúrái sajátos lenyomatát adják nemcsak a szerbektől, de a magyarországi kisebbségekről alkotott többségi sztereotípiáknak is. Gyakori vizuális megoldás volt, hogy a nemzetiségeket, illetve a balkáni népeket rakoncátlan, rossz gyerekeként ábrázolták. A gyermekmetaforát ebben az időben gyakran alkalmazták az elmaradott népekre. Velük szemben Magyarország mindig délceg legény vagy okos felnőtt képben jelenik meg. (Dupcsik 2005: 65–66)

A világháború kitörése után a kormány annak is tudatában volt, hogy a nemzetiségek ellenőrzése nem vonhat maga után rosszindulatot, hiszen a velük való bánásmód rendkívüli fontossággal bírt azért, hogy a kiélezett helyzetben hűek maradjanak Magyarországhoz. A belügyminiszter a háborús feladatokról szóló levelében „különös nyomatékkal” hívta fel a törvényhatóságok vezetőinek figyelmét a nem magyar nyelvű lakossághoz fűződő viszonyra. Kérte, hogy a magyar lakosság és a hatóságok ne viseltesenek velük szemben ellenségesen, illetve ne félemlítsék meg őket. Lényegesnek tartotta a velük való rendszeres kapcsolattartást, hogy ily módon kivívják a nem magyar anyanyelvűek rokonszenvét és bizalmát. Mindez azonban együtt járt a magyarság vezető szerepének kidomborításával. „*Most kell a magyarságnak minden vonatkozásban megmutatnia, hogy valóban uralkodó faj, amely kormányozni, imponálni és vaserőt gyakorolni tud*” – írta a belügyminiszter.

A „magyarosodási” elvárások arra utalnak, hogy a magyar és nem magyar anyanyelvűek közötti konfliktus nem csak a háborús viszonyokban gyökerezett, hiszen pusztán az anyanyelv használata, a hagyományokhoz való ragaszkodás is okot szolgáltatott a gyűlölködésre. A *Szentendre és Vidéke* című újság például értetlenül és keserűen állt az előtt, hogy a városi szerbek az anyanyelvüket használják. Ezt „agresszív fellépés”-ként értékelték, amely „könnyen elszakíthatja a mi türelmünknek is hosszú fonalát”. Úgy érezték, hogy a szerbek két évszázadig nyugodtan, nyelvükben, vallásukban, szokásaikban nem háborgatva élhettek Szentendrén. Hangsúlyozzák, hogy ha viselkedésüket nem változtatják meg, akkor a magyarok erre agresszív fellépéssel fognak reagálni.

Sarkalatos pontot képzett a sajtóban az ellenség iránti gyűlölet és megvetés felszítása. (Róczei 2012: 124) Az egyik legfontosabb célkitűzés a háborús felelősségnek a szerbekre való áthárítása volt. A sajtó részéről nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy meggyőzzék az olvasókat arról, hogy a szláv nép a háború okozója, amely tevékenységével végül hadüzenetre kényszerítette Ferenc Józsefet. A lapok gondolatvilágában az uralkodóra ható kényszerítő tényezők közé tartozott többek között, hogy a szerbek miatt a magyarságnak már régóta folyamatosan készenlétbe kellett állnia, hogy az ország területi épsége ellen izgatnak, valamint állandóan gúnyolják a magyarokat a világ előtt.

A sajtóban igen változatosan szidták őket, valószínűleg azért, hogy tudatosítsák az olvasókban, a szerbek nemcsak cselekedeteik, hanem jellemük miatt is megérdemlik büntetésüket. A *Szentendre és Vidéke* „királygyilkosságra bujtogató fekete nációnak”, „főkevesztett gyűlölségtől tajtékozó embersöpredéknek” tartotta a szerbeket, s a lapban kijelentették, hogy utálattal és megvetéssel sújtják „azokat, akik minden emberi érzésből kivetkőzve, királygyilkosokat nevelnek.” (Róczei 2012: 125) Más lapokban is éles kirohanásokat intéztek a szerbek ellen: „*Ez nem nemes ellenség. Ez egyszerűen egy gyalázatos banda*”; *egy gyilkosságban*

² Andrássy Gyula gróf: *Diplomácia és világháború*. Budapest, 1990 (második kiadás). Közli: Hajdú-Pollmann, 2014. 77. o.

kéjelgő félvad nép; a szerb név [...] a gyűlölet és undor fogalmává lett.” Már nevük említésére is undort, irtózatot és megvetést érez minden magyar, mivel Sándor szerb király, illetve Ferdinánd és Zsófia meggyilkolása kapcsán *„ez a náció állandóan és következetesen olyan mérvben, olyan hitvány lélekben s jellemben mutatkozott, aminél feketébbet, undokabbat képzelni sem lehet.”* (Röczei 2012: 125)

Több helyen taglalták a szlávoknak a háborúban elkövetett rémtetteit is, továbbá azt, hogy a szerbek a hadviselés legelemibb szabályait sem veszik figyelembe. Fehér lobogót tűznek ki, ennek ellenére mégis támadást kezdeményeznek, rálőnek a betegszállítókra, elevenen megnyúztak egy elfogott zászlóst.

A lapok álláspontja szerint a szerbek tulajdonképpen alacsonyabb rendűnek, sőt nem emberi fajnak minősültek. A szerbek dehumanizálásának jelensége fejeződött ki abban a cikkben, amelyben egy bizonyos Welbertnek, egy néhai német humanista professzor gondolatait közölték. Ez az állítólagos tudós a bonctan, a koponyatan és egyéb segédtudományok felhasználásával bebizonyította, hogy a *„szlávok a jelen emberiség ősmajmai”*, akikben még csak ezután alakul ki az emberi vonás, valamint kutatásai révén *„megmutatta, hogy a szlávok test-koponyaalkatában mennyire uralkodó a csimpánz-és gorillatípus”*. Welbert összeállította azokat a tulajdonságokat, amelyek szerinte a majomi jellemvonásokhoz kötődnek. Ezek a vadság, a kapzsiság, a rendszertelen és céltalan mohóság, kézség arra, hogy embert utánozva magukat embernek adják ki stb., szóval *„megtalálta a szlávtságban mindazt, amit akár a természettudós, akár a laikus élesszemű figyelő az embermajmok körül tapasztalhat.”* (Röczei 2012: 126)

A szerb politikai célokról és mentalitásról tesz említést egy katonatiszt, aki sok időt töltött Boszniában, és volt ideje kiismerni az ottani viszonyokat. Az ő meglátása szerint a szerb politika sunyi, alattomos, még balkáni viszonylatban is: *„[...] a szerbek politikai végcélja a forradalmi mozgalmak szítása volt [...]. Elnyomták a mohamedánokat, akik nyíltszívűségben valóságos gentlemanek a szerbek mellett.”*³

Még a háború kitörése előtt közvetlenül született az az írás, amelyben Karadorđević Sándor szerb trónörökösön élcelődtek. A trónörökös egy orosz nagyherceg-kisasszonyt szeretett volna feleségül venni. A sajtó már a trónörököst is csak Sasának nevezi bizalmasan hangon, és értetlenségét fejezi ki amiatt, hogy egy ilyen balkáni jöttment honnan veszi a bátorságot egy ilyen rangú házassághoz. A szerb trónörökös még rangjához méltó lakhelyet sem tudott volna biztosítani egy orosz arisztokrata lányának. Ugyanis Sasa lakhelye egy *„[...] belgrádi konak*⁴, *amely olyan egyébként, mint egy közepes francia kúria...”*⁵

Az egész cikk hangvétele a továbbiakban rendkívül gúnyos, a trónörököst például Sándorkának nevezi, és betegségén is csúfolódik (Sándor tífuszban szenvedett, de felgyógyult). A regnáló szerb királyt, Pétert⁶ pipogya, szerencsétlen embernek állítja be, aki helyett a nem különben szerencsétlen Sasa kormányoz. Sándor trónörökös külsejét sem kímélve megjegyzi, hogy *„ez a köpcös ki fekete ember [...] külsejétől pénzintézeti tisztviselő lehetne Pesten...”*⁷ Végül feleségkeresési javaslatot is ad a trónörökösnek: egy mérnök özvegyét kellene elvennie, utalva a két Balkán-háborúban meghalt sok mérnökre.

³ *Pesti Napló* 1914. július 5. 2. o.

⁴ A szerb királyok palotája Belgrádban. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Szerkesztette: Bakos Ferenc. Budapest, 1989. 445. o.

⁵ Melléklet a *Pesti Napló* 1914. június 28-i 150. számához. 33. o.

⁶ Petar Karadorđević herceg. I. Péter néven király 1903–1914/21.

⁷ Melléklet a *Pesti Napló* 1914. június 28-i 150. számához. 33. o.

A Habsburg trónörökös és felesége ellen elkövetett merénylet után a magyar sajtó a szerb hivatalos álláspontot vette célba. A szerb kormány természetesen elhatárolódott a gyilkosoktól, és szigorú nyomozást ígért az ügyben, valamint együttműködéséről biztosította a Monarchia illetékeseit. A szerb sajtóban megjelentek más hangú írások is, a *Pesti Napló* erre így reagált: „A szerb kormány kétszínű: egyrészt mosakszik és gyászol, enyhít, másrészt viszont izgat, bujtogat, lázít.”

A „nem hivatalos” Szerbia a hivatalos állásponttal szemben azt állította, a gyilkosságot vizsgálni érkező detektívekkel kapcsolatban, hogy „oszátrák hivatalnokok és katonák Szerbiában csak egy fogadtatásra találhatnak, szuronyokra.”⁸ A cikk azt sugallja, hogy a felszín alatt a szerbek valójában örültek a gyilkosságnak és alapvetően meglévő Monarchia-ellenességet ezzel nyíltan vállalták.

Más sajtóorgánumok is egyértelműen képmutatással vádolták mind a szerb kormányt, mind a sajtót. *Az Újság* véleménye csaknem megegyezik az előbbivel: „Hivatalosan korrektek, de hivatalon kívül komiszkodnak. A balkáni sajtó komiszkodik, izgat, lázít, fenyeget és összeesküszik.”⁹ Tehát a szerb sajtóban igazoltnak és elfogadhatónak akarták beállítani a merényletet; a szerb sajtó kezdett gyűlölet kampányba, mert a Monarchia rendszerét zsarnok-rendszerként akarta láttatni, a gyilkosokat pedig felmenti bűnük alól.¹⁰

Ugyanez a sajtóorgánum a merénylet után együttérzését és az együttműködési készségét kifejező Nikola Pašić szerb miniszterelnökkel kapcsolatban ütött meg kritikus hangot. A cikk írójának alap gondolata itt is a szerbekre jellemző ravaszkodás, illetve tettetés: „Pasics úr, amit mond: mosakodás, ahogyan mondja: befeketés és dühtől remegés. [...] Borzasztóan felháborodik a mi sajtónk hangján, az övét pedig azzal menti, hogy lekicsinyli. S csupa baráti ajánlkozás közepette voltaképpen igen híven fejezi ki népe hangulatát, mely csupa epe és méreg ellenünk.”¹¹

A *Friss Újság* is átvette a szerb kormányt támadó álláspontot és radikális hangnemben vette támadás alá nemcsak a szerb kormányt hanem az egész szerb népet: „Ez a hivatalos Szerbia tette, hogy a háborús veszedelem permanens lett nálunk, hogy e miatt nem mer mozdulni semmi vállalkozás, hogy emiatt nincs munka, nincs kereset. Ez a lábunk alatt hemzsgő féreg teszi bizonytalanná húsz millió magyar és harminc millió oszátrák egzisztenciáját. Mindez érthetővé és természetessé teszi, hogy Magyarország és Ausztria népeiben a vágyat, hogy rátaposson erre a darázsolyra.”¹² A cikk írója gyakorlatilag a szerbek nyakába varrja ötven millió ember minden baját, a szerbek azok, akik lehetetlenné teszik a Monarchia virágzását. A szövegben megfigyelhető a már említett dehonasztáló elem is, amikor a szerbeket hemzsgő férgekhez hasonlítja.

A sajtóról általában elmondható, hogy az ellenségkép kialakítása során a legkedvezőbb hangon szóltak a Monarchia Szerbiával szembeni politikájáról. Cikkeikben a nagy szomszéd mindig türelmes volt az apró szomszédokkal, sőt, a merényletet követő diplomáciai válság alatt is „békétűrő, méltányos, jóindulatú” magatartást tanúsított. A Monarchia ugyanakkor határozott erőt mutat a szerbek fondorlataival szemben: „[A Monarchia] el fogja érni, hogy a magyart békében hagyják. Hogy holmi férges, rongy martalóhad ne merészkedjen többé [...] a mienk után nyúlni.”¹³

⁸ *Pesti Napló*, 1914. július 7. A kétszínű Szerbia.

⁹ *Az Újság*. 1914. július 1. És most?

¹⁰ *Az Újság*. 1914. július 8.

¹¹ *Az Újság*. 1914. július 21.

¹² *Friss Újság*. 1914. július 2. Világszerte Belgrádot vádolják. Princip rávall a bujtogatókra.

¹³ *Friss Újság*. 1914. júl. 26. Vezércikk.

A hadüzenet átadásakor, illetve a hadiállapot deklarálásakor a nemzeti felbuzdulás és a reváns vétel lehetőségétől megszédült sajtó tovább gyártotta lenéző hangnemben készített cikkeit. "*Köhög a bolha*"¹⁴ – jellemezte a szerb hadüzenetet Németországnak az egyik lap.

Az országos lapok közül a *Vasárnapi Újságban* 1914-ben publikált, a hadifoglyokról közölt írásban szintén megjelenik a szerbeket lealacsonyító kép. A tárcza alapvetően arról szól, hogyan kell bánni a fogságba esettekkel, sajnálkozik azon, milyen szomorú dolog is éveket távol tölteni az otthontól fogolyként. A hadifoglyok természetesen megérdemlik a jó ellátást, a humánus bánásmódot. A civilizált nemzetek ezeknek az elvárásoknak megfelelnek, de egy olyan nemzet, amelyik népének „*legfőbb munkatevékenysége a kecskeőrzés és a sertésmakkoltatás*”, kívül esik ezen a körön.¹⁵ A szerző így ír erről: „*A hadifoglyokkal emberségesen kell bánni: ez nemcsak erkölcs és humanizmus, hanem tételes szerződéseknél és törvényeknek is parancsa. Tudjuk, hogy például Szerbiát se az egyik, se a másik nem köti. Se erkölcs, se szerződés, se tisztesség, se paragrafus. De Szerbia viszont soha nem vindikálta magának se azt a szerepet, se azt a rangot, hogy a kultúra, a tisztesség és az emberség példaadó mesterének tiszteltessék.*”¹⁶

Az idézetből kitűnik, hogy a szerbek nem férnek bele az emberiség egyetemes halmozatába, hiszen ők nincsenek azon a morális szinten, amely elfogadja és megéri a művelt nemzetek között létrejött szerződéseket. A szerbek vademberek, akiknek a nemzetközi szerződések paragrafusai pusztán tartalom nélküli betűk, és akik számára a tisztesség teljesen ismeretlen. Ennek megfelelően – ahogyan a szerző némi eufemizálással írja – a kultúra és az egyetemes emberi értékek sem részei a szerb mindennapoknak. Az internáltak ügyét is felhasználták a szerb állatiasság érzékeltetésére, amikor a genfi konvenciót vették elő a lapok. A magyar vezető körök és a sajtó előtt addigra már ismertté vált a Franciaországban internáló táborokba zárt magyarok sorsa. Ezt felhasználva a *Vasárnapi Újság* 1915-ben leszögezte, hogy „*amit a franciák a háború kitörésekor a földjükön rekedt internáltakkal műveltek, Szerbiának is gyalázata lenne.*”¹⁷

E kijelentés szerint a szerbek figyelmen kívül hagyva a genfi konvenció vonatkozó cikkelyeit, mi több, azt teljesen negligálva gyötörték halálra foglyaikat. Néhány szerb hadifogságba esett személy visszaemlékezéséből csakugyan kitűnik, hogy a szerbek (is) követtek el atrocitásokat a kezükbe került magyarokkal. Ezek azonban nem egyedülálló esetek háború idején, ráadásul más beszámolókból előfordultak pozitív kicsengésű esetek (pl. szerb tiszt hogyan védett meg fogságba esett katonákat a közkatonák dühétől).

A szerb fogságba esett magyar katonákkal való bánásmódot tehát előszeretettel állították a szerbek elleni propaganda szolgálatába. Több olyan esetet is a közvélemény elé tártak, amely alkalmas volt a közhangulat felkorbácsolására és a szerbektől alkotott negatív kép tovább mélyítésére. Így például a sajtó hírt adott arról, hogy az elfogott magyarokat a szerbek megverték, kifosztották. Egy sikeres szökést végrehajtó tizedes elmesélte, hogy őrzőik rendszeresen verték és éhezették őket. Volt olyan eset, hogy a már napok óta éhezők előtt enni kezdtek, és amikor azok enni kértek tőlük, megverték őket.¹⁸ Szintén a befeketítés volt jellemző a szerb katonákkal kapcsolatban is: a szerb katona rabolt, gyújtogatott és fosztogatott, míg az előrenyomuló osztrák-magyar csapatok nem tettek ilyet.¹⁹ Természetesen mindkét említett példát

¹⁴ *Friss Újság*. 1914. aug. 7.

¹⁵ *Vasárnapi Újság*. 1914. szeptember 20. Háborús hullámok – A hadifogoly

¹⁶ Uott

¹⁷ *Vasárnapi Újság*. 1915. december 19. Háborús hullámok – A Genfi Konvenció

¹⁸ *Budapesti Hírlap*. 1915. február 16. Menekülés.

¹⁹ *Budapesti Hírlap*. 1914. december 10. 4. o.

propaganda célokból emelték ki, hiszen az ott felsoroltak a háború sajátos képéhez tartoznak. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a fogságba esett szerb katonákat is érték kisebb-nagyobb inzultusok.

A Monarchia csapatai 1914 végén elfoglalták Belgrádot. A szerb hadsereg már előzőleg kiürítette a várost és elhagyta az uralkodó, valamint az adminisztráció is. A sajtó ekkor a szerbek megbüntetéséről beszélt, mint akiken beteljesedett a végzet. A szerb főváros, mint gonosztevők tanyája tűnik fel az olvasó előtt: „*A bűnös banda kimenekült fővárosából [...] Ítélt róla [ti. Péter királyról – S. L.] a sors: gyilkossággal szerezte trónját, gyilkossággal akart országot szerezni*”²⁰

A szerb királyi család kigúnyolása a szerb főváros eleste után összekapcsolódott a magyar fegyverek diadalmenetével. Nem sejtették még az akkori sajtómunkások, hogy a győzelem rövid életű lesz, Belgrádot hamarosan ki kellett ürítenie a Monarchiának. Az ekkor született gúnyvers érdekes adalékkal szolgált a szerbek közkeletű elnevezéséről („Zsivanovicsek”), illetve a már megszokott szerb vérszomj is előkerült:

„*Petár király finom ember volt,
Amig Sándor és Draga meg nem holt.
Bölcsen, higgadtan uralkodott,
Csak párosával gyilkoltatott.
Az orosz cár barátja volt ő,
Rubeleket pazarul költő.
Minisztere, tábornoka sok,
Szerették a Zsivanovicsek.
De fordult a sorsnak kereke
Meg van verve Petár serege.
Ahol annyi sötét tervet szőtt,
Magyar strázsa a konak előtt.
Csillog, villog a magyar szurony,
Ettől fél Petár király nagyon.
Minden éjjel álmodik vele,
Majd megeszi szegényt a fene.*”²¹

A lap elégtétellel ír a szerb vereségről, mert egy becstelen, izgága nemzet kapta meg méltó büntetését az igazáért és becsületéért harcoló Monarchiától: „*De elvakulva, éhesen, mindig többre vágyva, pártfogójának kötélén [Oroszországra gondolhatott a cikk szerzője – S. L.], mint a polturás*²² *malac rángatózva, mindenkit provokálva, mindent magának kívánva [...] a szemtelenség, a becstelenség egész skáláján végigmenve, lehetetlen, hogy az igazságos Ég más sorsot szánt volna országának és királyának...*”²³

A szerb főváros bemutatása egy jelentéktelen, falusias város képét akarja felvázolni, ahol évekig zajlott a diplomáciai méregkeverés. Belgrádot úgy jellemzik, hogy „*egy jelenték-*

²⁰ *Budapesti Hírlap*. 1914. december 3. Belgrád elesett.

²¹ *Friss Újság*, 1914. dec. 4.

²² Poltúra: csekély értékű aprópénz; eredetileg másfél garas értékű lengyel pénz (poltorok).

²³ *Budapesti Hírlap*. 1914. december 3. Belgrád elesett.

telen vidéki város”, amelynek házai és nyilvános helyei „*ormótlanok és kellemetlenek*.”²⁴ A város lakói nem őszinték, nem egyenesek, hanem a rájuk jellemző balkáni sunyi modorban válaszolnak arra a kérdésre, hogy haragszanak-e Péter királyra a háború miatt.²⁵

A sajtó az ország megszállt részén élő lakosságról meglehetősen negatív képet igyekezett festeni. Szerbiát rendkívül elmaradott, nyomorban tobzódó országnak tüntették fel. A *Budapesti Hírlap* munkatársa szerint: „*Bizony, szomorú ország ez a Szerbia. [...] a nyomor kietlen kulturálatlanság képei tárulnak [...] az ember szeme elé.*”²⁶

A vidéki lakosság kulturális színvonalát sötét színben láttatják, hogy az olvasónak kétsége se lehessen afelől, hogy egy, az európai kultúrkörön kívül eső nép ellen visel hadat az ország. A vidéken tapasztalható életkörülményekről és kulturális viszonyok gyenge voltáról így tájékoztatják az olvasót: „*S ha bekukkantunk egy ilyen szerb házba, ahol a kultúrát csak egyetlen gép: a gyilkoló puska képviseli, ahol még szabad tűz ontja a füstöt, ahol még a vacoktól az ágy fogalmáig sem jutott el, megértjük, miképpen állja most már a harmadik háborút a szerb. Igénytelensége mindent megmagyaráz.*”²⁷ A szerbek tehát igénytelenek, a kultúráról fogalmuk sincs, de igényük sincs arra. Ez a nép háborúra termett; egy olyan nép ellen harcol az európai kultúrát képviselő és védő Monarchia, amelynek lételeme a barbárság és az erőszak.

A szerb erkölcs hiányát kívánja bemutatni egy másik tárca, amely a családját bármi áron fenntartani akaró szerb pásztort „*ötforintos hazaáruló*”-nak nevezi. Ebben – többek között – egy pástor a magyar bakákat útbaigazítja és más, kisebb segítséget ad nekik.²⁸ A szerző szerint a szerbek legyőzésük után meghunyászkodtak, romlottságukat pedig az mutatja, hogy legyőzőiktől pénzt is képesek elfogadni. A mutatott kép ellenére csak a pillanatot várják, amikor elvágthatják ellenségeik torkát.

1915-ben, amikor a Monarchia csapatai német és bolgár segítséggel elfoglalták Szerbiát, még közvetlenebb módon lehetett tudósítani a „királygyilkosok” földjéről. Ezt használta ki Szép Ernő,²⁹ aki 1914 decemberében Obrenovácon és környékén eltöltött néhány napról közölt egy rövid cikket.³⁰ Munkájában leírja találkozását a helyi szerb lakosokkal, valamint benyomását, amelyeket ezeken a találkozásokon szerzett. Írásából egy elmaradott, a szellemi sártengerben megfeneklett nép képe bontakozik ki az olvasó előtt. Az elmaradottság mellett egyfajta szomorú reménytelenség érződik. Tárgyilagosan kezdi írását – ám minden bizonnyal ő sem tudván kivonni magát a szerb-ellenes hisztéria hatása alól – azután fokozatosan átbillen a lenéző (*[...] belenézek a balkáni fiatalember híg kék szemébe, melyben valami élettelen ábránd panaszkodik.*) és gúnyos-csúfolódó stílusba (*„Egy udvarban hátul a sárban lesülylyedve egy rettenetes kövér fehér disznó rőfög. Ez lehet a szerb disznók között a Pasics*).³¹

²⁴ *Budapesti Hírlap*. 1914. december 8. Belgrád négy hónapja.

²⁵ „*[...] értelmes, egyenes választ azonban sehol sem kaptam. Csak a városukat adták át nekünk, de nem egyszersmind a titkaikat is.*” Uott.

²⁶ *Budapesti Hírlap*. 1914. december 9. Szerbiában.

²⁷ Uott.

²⁸ *Az Újság*. 1915. január 6. A szerb asszony.

²⁹ Szép Ernő (1884–1953). Költő, író, drámaíró. 1912-ben írt *Énekeskönyv* című kötetével bekerült a *Nyugat* költőinek körébe. Az *Est*, majd *Az Újság* munkatársa. Az első világháború idején önkéntes betegápoló és haditudósító volt. Magyar Nagylexikon. Budapest, 2003. 16. kötet. 680. o.

³⁰ Vasárnapi *Újság*. Budapest, 1915. október 31.

³¹ Nikola Pašić (1845–1926). A szerb Radikális Párt vezetője, 1903-tól a szerb politika meghatározó alakja. Többször volt az ország külügyminisztere, majd miniszterelnöki posztot töltötte be több alkalommal (1904–1905, 1906–1908), utoljára 1909 és 1918 között. Külpolitikájában Oroszországra támasz-

A már jól bevált propaganda részeként jelent meg az, amikor a sajtó nyugati civilizáció és a szláv barbárság összecsapásaként tünteti fel a két nemzet harcát, amelyben a Monarchia testesíti meg a nyugati kultúra védőbástyáját: *"Mi nem csupán katonákkal, nem hadcsapatokkal küzdünk odalenn, hanem egy vérengzéshez szokott néptörzs aprajával-nagyjával, hímjével-nőjével, vénjével-fiataljával. És mi a civilizált hadtudomány eszközeivel küzdünk a tömegőrület és a fajgyűlölet szenvedélye ellen."*³²

1914 végére, de főleg 1915-re kicsit enyhült az ellenszenves szerb képe. Ennek oka a szerb hadsereg szívós és kitartó védekezése a Monarchia támadásával szemben. A sajtó is elismerte a szerbek hősiességét: *"[...] Pedig a szerb szívós, nagyszerű katona. Ezek meg a harmadik háborút sínylik, idáig mindig kikaptak. Fáradtak, elkeseredettek és elvesztették az önbizalmukat."*³³ *"Nem lenne abban se igazság, se erkölcs, ha tagadnók, hogy a szerbek igen vitézül verekednek és tragikus bizonyosságait adják hazaszeretettüknek. A hős tiszteletre méltó akkor is, ha ellenünk forogtatja kardját."*³⁴ Azonban ebbe a hősiességbe salak is került, – nevezetesen az alattomoság és a kegyetlenség –, amelyek miatt a szerb vitézség erénye is devalválódott. A szerb bátorság soha nem lesz képes kiemelkedőt produkálni, hiszen morális és mentális fogyatékosai mindig foltot hagynak rajta.³⁵

Máshol szintén elismerően szóltak a szerb (és orosz) ellenállásról, amikor azt írták, hogy komolyabb ellenállást tanúsítottak a vártnál. *Az Újság* 1915 elején, amikor az előző év értékelését tette, a következőket írta: *"Ellenségeink mindjárt az elejétől nagyobb erővel tudtak síkra szállani, mint ahogyan gondoltuk, mert nem tettük fel róluk azt, hogy olyan mértékben készültek fel erre a mérkőzésre [...]"*³⁶

A sajtó mellett az irodalom is kivette részét a szerb ellenségkép megalkotásából. A könnyedebb műfajt képviselő proletárszerző, Vajda Béla *"Magyar szocialisták a szerbek ellen a csatamezőn"* című munkája például a magyarországi szerbeket lépten-nyomon Magyarország ellenségeinek állítja be. Szerbiát a *"kis bocskoros államocská"* jelzővel illeti. (Vajda 1914. III: 6) A műben szereplő főhős, Jóska, ekképp beszél Szerbiáról: *"Nézzél csak széjjel: akkor látni fogod, hogy amióta Petar királlyal³⁷ szomszédságba keveredtünk, azóta a kis bocskoros államocská szélesebbre akarja taposni a bocskorát a te rovásodra, az én rovásomra, a mi rovásunkra."* (Vajda 1914. III: 6) Mindezeket túl a szerb kultúra *"királygyilkosok bocskoros kultúrája"*, amely kultúra *"embereket pusztíthat el."* (Vajda 1914. III: 10)

A főhős, aki voltaképpen az újvidéki szocialisták vezetője, bevonulása előtt szeretne kibékülni pártbeli haragosaival, *Rákics* Lázárral és *Miletics* Istvánnal. Azonban azok engesztelhetetlenek voltak és nem akartak békülni. (Vajda 1914. III: 14.) Az elbeszélésben szereplő szerbeket külső megjelenésükben is dehonosztálták, például az egyik szerb ellenlábás homlokán egy nagy szemölcs látható. (Vajda 1914. III: 31.) Az elbeszélésben a szerbek igen ravasz embereként bukkannak fel. Például az egyik szerb, *Miletics*, aki a szerb oldalra átszökött, és a szerb hadseregben harcolt, felvette a fogságba ejtett főhős egyenruháját. Fontos adalék, hogy a főhős Jóska és *Miletics* nagyon hasonlítanak egymáshoz. Ezt a hasonlóságot

kodva igyekezett megvalósítani Szerbia hatalmi törekvéseit. Kormányzása alatt az ország területe kétszeresére nőtt. *Magyar Nagylexikon*. Budapest, 2002. 14. kötet. 568 o.

³² *Friss Újság*, 1914. aug. 23.

³³ *Friss Újság*, 1914. dec. 13. Háborús apróságok Szerbiából.

³⁴ *Vasárnapi Újság*. 1915. október 31.

³⁵ *Vasárnapi Újság*. 1915. október 31.

³⁶ *Az Újság*. 1915. január 2. Újév a politikában.

³⁷ *Vasárnapi Újság*. 1915. december 19. Háborús hullámok – A Genfi Konvenció.

akarta kihasználni Miletics, hogy törbe csaljon magyar honvédeket. Végül azonban a hős Jóska megszökik a fogságból, leleplezi a csalást, és még a gonosz Mileticcsel is leszámol. (Vajda 1914. IV: 22)

A történet összefoglalásaképpen elmondható, hogy abban a szerbeket ravasznak, engesztelhetetlennek mutatják. Olyan nép, amelytől a megbocsátás idegen, és keresi a lehetőséget, ahol a magyaroknak ártani tud. Ezeken túl a magyarországi szerbek árulók, akik eladják magukat a szerbiai szerbeknek a hatalom reményében. A hataloméhség párosult ravaszsággal, gonosz-sággal és alamusziséggel.

Összefoglalás

Összegzésként elmondható, hogy döntő kérdés volt a háború felelősségének az ellenfélre való rátestálása, azaz annak bizonyítása, hogy a másik fél magatartása vezetett a háborúhoz. Ugyanígy lényeges pont volt az ellenség degradálása, sőt a már említett dehumanizálása és a kulturális fölény hangsúlyozása. (Róczei 2012: 127) A magyarok elsődleges ellenségei a szerbek voltak, nem a franciák vagy az angolok, ezért az ellenséget lejárató propagandaszólamokat is főképp rájuk hegyezték ki.

A szerbekről, mint ellenségről kialakított képhez ekkor a már meglévő erőszakos-sághoz, vérszomjhoz új elemeket is prezentált a sajtó a közvélemény számára. A háborút vívó Monarchia egy, az európai kultúrkörön kívül eső, barbár néppel vívott egy – a korabeli sajtó tálalásában – igazságos háborút. Ez a nép rendkívül elmaradott és kulturálatlan, erkölcsi tekintetben pedig semmiképpen nem említhető egy szinten nyugati szomszédjával. A szerb kultúra a maga erőszak kultuszával már régóta a békés Monarchia hátba döfésére várt, amelyet csak megerősítenek a balkániakra jellemző sunyi viselkedésükkel.

Többször visszatérő elem, hogy a szerbeket állatokkal vagy állatokkal foglalkozó személyekkel hozzák összefüggésbe (disznópásztor, kondás, kecskepásztor) vagy egyenesen disznóhoz³⁸ hasonlítják. Szintén e körbe tartozik a dehonesztáló gúnynevek rájuk aggatása („Zsivanovicsok”).

A negatív képet később árnyalta, hogy a lapok egyöntetűen elismerték a szerb katonák hősiességét, de erkölcsi és kulturális hiányosságaikat tovább hangsúlyozva erősítették a közvélemény számára az ellenük viselt igazságos háború image-t.

Végül is a szerbekről alkotott negatív kép elsősorban a sajtó háborús propagandát kiszolgáló igényeknek, illetve a háború kitörésekor jellemző tömeghisztéria igényeinek kielégítésére volt hivatott. Éppen emiatt kérdéses, mennyire tekinthetők a lapok beszámolóit megfelelő kútfőnek, az esetleges uszító és negatív képet festő hangvétel milyen mértékben köszönhető a cikkek szerzőinek és a szerkesztők egyéni véleményeinek, propagandisztikus céljainak. (Róczei 2011: 10) Ugyanígy érdekes lenne megvizsgálni azt a kérdést, hogy mit engedett, avagy tiltott a cenzúra.

³⁸ A disznó, mint hasonlat talán azért került elő, mert Szerbia volt a korabeli Európa egyik legnagyobb sertés exportőre.

Irodalom

- Diószegi István – Harsányi Iván – Krausz Tamás – Németh István (1999) *20. századi Egyetemes történet. I. kötet. 1890-1945.* Budapest, Korona Kiadó.
- Dupcsik Csaba (2005) *A Balkán képe Magyarországon a 19-20. században.* Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Galántai József (1974) *Magyarország az első világháborúban 1914–1918.* Budapest, Gondolat.
- Hajdú Tobor – Pollmann Ferenc (2014) *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Budapest, Osiris.
- Idegen szavak és kifejezések szótára.* (1989) Szerkesztette: Bakos Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. 445.
- Magyar Nagylexikon* (2002) A szerkesztőbizottság elnöke: Glatz Ferenc. Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó 14. kötet.
- Magyar Nagylexikon* (2003) A szerkesztőbizottság elnöke: Vizi E. Szilveszter. Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó 16. kötet.
- Róczei Livia (2011) *A nemzetiségek és a hozzájuk való viszony az első világháború idején Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében.* (<http://pestmlev.hu/data/files/229990617.pdf>).
- Róczei Livia (2012) „Lelkesülve látjuk a régi ősi harcképesség újra való feltámadását” – első világháborús propaganda a Pest megyei sajtóban. In: Schramek László (2012 szerk.) *Tanulmányok Pest megye múltjából IV.* Magyar Nemzeti Levéltár Pest megyei Levéltára, Budapest.
- Romsics Ignác (2010) *Magyarország az első világháborúban.* Főszerkesztő: Romsics Ignác. Budapest, Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Forrás- és sajtókiadványok

- Budapesti Hírlap.* Politikai napilap.
- Friss Újság.* Politikai napilap.
- Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918.* Összeállította: Iványi Emma (1960). Budapest, Magyar Országos Levéltár Forráskiadványok II.
- Pesti Napló.* Politikai napilap.
- Vajda Béla (1914) *Magyar szocialisták a szerbek elleni csatamezőn* (1914). A világháború eseményei. Újvidék, III. füzet.
- Vajda Béla (1914) *Magyar szocialisták a szerbek elleni csatamezőn* (1914). A világháború eseményei. Újvidék, IV. füzet.
- Vasárnapi Újság.* Politikai hetilap.
- Az Újság.* Esti napilap.